

Europska unija kao normativna sila: europske društvene preferencije u globalizaciji

izv. prof. dr. sc. Hrvoje Špehar
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
hrvoje.spehar@fpzg.hr

Uvod

U političkoj teoriji europske integracije razvijeni su istraživački pristupi koji nisu toliko etablirani poput federalizma, neofunkcionalizma ili intergovernmentalizma, ali koji u značajnoj mjeri imaju mogućnost deskripcije fenomena europskog integriranja i njegova utjecaja na različite aktere. Jedan od takvih pristupa je svakako sociologija međunarodnih odnosa, kako je opisuje Sabine Saurugger (2013, str. 230-233), kao dio teorije međunarodnih odnosa, koja je vrlo korisna za objašnjenje uloge koju Europska unija ima u globalnim odnosima kao međunarodni akter. Naime, kako tvrdi Saurugger (2013, str. 227), „usredotočenost na pristupe razrađene u svrhu proučavanja države (standardizacija odozdo) dovela je do toga da se zanemari činjenica kako stanovit broj fenomena vezanih uz europsku integraciju zahtijeva objašnjenja proistekla iz teorije međunarodnih odnosa“, te da „države članice još uvijek tvore institucionalne i kognitivne referencijske okvire koji uvjetuju napredovanje ili pak stagniranje integracijskog procesa“. U navedenom smislu postoji određen povratak teorije međunarodnih odnosa kada je riječ o europskoj integraciji, naročito uslijed višestrukih postlisabonskih kriza Europske unije (financijske, migrantske, zdravstvene krize, kao i krize dezintegracije u obliku Brexita i sigurnosne krize).

Teorija međunarodnih odnosa je, dakako, oduvijek dio istraživačkog ambijenta europske politike, pa i europske integracije, iako je uslijed specifičnog oblikovanja političkog sustava Europske unije s elementima izvršne, zakonodavne i sudbene vlasti, nužno prepustila objekt istraživanja drugim područjima političke znanosti, primjerice komparativnoj politici ili europskim studijima kao interdisciplinarnom području. Među utjecajnije radove koji analiziraju globalni utjecaj Europske unije svakako spadaju istraživanja Zakija Laïdija (2001; 2008; 2009; 2014; i dr.), koji se priključuje autorima poput Iana Mannersa (2002; 2008; 2009, i dr.), Francka Petitevillea (2001; 2002; 2003; 2006; i dr.), Johna McCormicka (2015 i dr.), Sophie Jacquot i Cornelije Woll (2004; 2009; 2010; i dr.) i drugima, u kojima nastoji objasniti učinkovitost europskih normi na unutarnjem i vanjskom planu djelovanja Europske unije, pri čemu se prvi utjecaj odnosi na institucionalnu, stratešku i normativnu prilagodbu ili europeizaciju na nacionalnoj razini, dok

je drugi utjecaj izvan Europske unije kao specifične sile u međunarodnim odnosima (usp. Saurugger, 2013, str. 242; Laïdi, 2014, str. 31-33).

U skladu s navedenim istraživanjima ovdje se želi ukratko objasniti koja je specifičnost Europske unije kao globalne sile, te ima li u suvremenim međunarodnim odnosima Europska unija kao politički akter stanovitu težinu, te ako ima, koje su specifične društvene preferencije koje zastupa Europska unija u međunarodnim odnosima.

Europska unija: sila zasnovana na tržištu

Već je veoma rano u prvim eurointergacijskim fazama, tijekom 1960-ih i 1970-ih godina, među istraživačima europske političke integracije došlo do razumijevanja europskoga ujedinjenja kao procesa stvaranja civilne moći (Duchêne, 1973), odnosno specifičnog tipa utjecaja u međunarodnim odnosima koje ostvaruju države Zajednice, sa sve intenzivnijim mehanizmima međusobne suradnje. Iako je prva suradnja među državama članicama Europske ekonomske zajednice bila ograničenog opsega, usmjerena prije svega na stvaranje slobodnog tržišta, u čemu će ključnu ulogu imati Europska komisija ali i Europski sud, pojam civilne moći bit će konceptualno dovoljno fleksibilan da objasni utjecaj koji je tržište u nastajanju imalo na druge međunarodne aktere, te osobito na susjedstvo EEZ-a.

Kako na početku stvaranja ove asimetrične i specifične integracije nije bilo moguće niti je bilo političke volje stvoriti neku vrstu snažne federalizacije, ključni politički akteri su se priklonili Monnetovoj metodi integracije, u kojoj će pragmatično, korak po korak, ujedinjavati područja od zajedničkog interesa za koja postoji dovoljno interesa među državama članicama (usp. Špehar, 2011). Budući je poslijeratna prilika dinamičnih ekonomija iziskivala upravo ekonomsku suradnju, među prvim politikama se pojavila ideja zajedničkog tržišta, koje je drugačije od zona slobodne trgovine dinamiziralo europsko ujedinjenje u drugim područjima (usp. Dehousse, 2009. Naime, „zajedničko tržište je instrument ovakvog ekonomskog i socijalnog progresa, za razliku od dosada poznatih zona ili područja slobodne razmjene, koje su samo oblik međunarodne suradnje i koje ne vode ni parcijalnom integriranju nacionalnih ekonomija, ograničavajući se na liberalizaciju trgovačkih tokova i na eliminaciju carina i drugih restrikcija na trgovinu“ (Grubiša, 2023, str. 174). Jednako tako, postoji specifična razlika koju je stvorilo isprva zajedničko, kasnije jedinstveno tržište, „u odnosu na treće zemlje svaka od zemalja zone slobodne trgovine zadržava svoju vlastitu carinsku tarifu i vlastitu trgovačku legislativu“, dok se kod europskog zajedničkog tržišta „efektivna integracija postiže stvaranjem carinske unije“ (Grubiša, 2023, str. 174).

Ovakav razvoj ekonomske integracije stvorio je preduvjete da države članice iskuse koristi od međusobne trgovinske suradnje na najvišoj razini, te ih je presudama od osobitog značaja Europski sud primorao na integracijske korake i u drugim područjima, kao što su politika zaštite okoliša ili poljoprivredna politika. Osim toga, zajedničko tržište stvorilo je preduvjete da se Europa integrira na tihi način bez mnogo političko-konstitucionalnih alata, pri čemu je sloboda kretanja ljudi na istom tržištu omogućila i druge oblike stvaranja socijalnih mreža i novih promotora europske integracije među samim građanima Zajednice. Suradnja putem tržišta Europi je omogućila da stvori preduvjete europskog mira, odnosno političke stabilnosti na temelju međuovisnosti i suradnje, „inspirirana idejom Europe bez granica, a koja omogućava ne samo slobodno kretanje radne snage, već i prostor zajedničkoga života bez presedana“ (Špehar, 2023, str. 442). Utjecaj tržišta i stvaranje složene pravne stečevine (*acquis communautaire*), pretvorit će usporeni i nepredvidivi ekonomsko-politički proces u normativnu silu, tj. onaj tip sile koji svoj utjecaj temelji na snažnome tržištu koje objedinjeno, visokoregulirano i brzorastuće (usp. Laïdi, 2014, str. 31). Zaki Laïdi (2014, str. 43) bit će još precizniji:

Špehar, EU kao normativna sila

Normativna sila nije tek sila koja pribjegava normi kako bi djelovala. Jer kada bi se normativna sila svodila samo na to, moglo bi se reći da su većina aktera normativni akteri. Normativna sila je sila kojoj je norma glavni, pa i isključivi element za međunarodno djelovanje. (...) Normativna sila nastoji suzbiti samovolju u međunarodnim odnosima kroz disciplinu koju nameće unutar Europe i kroz odnose Europe sa svijetom.

Kako Laïdi primjećuje, riječ je o dvostrukom utjecaju europske moći kojega ostvaraje i na unutarnjem i na vanjskom planu. Možda je najbolji primjer unutarnjeg utjecaja specifičan mehanizam stvaranja zakonodavstva unutar Europske unije, koja je vrlo dinamičan i efektivan „zakonodavac“ kroz institut stvaranja europske pravne stečevine, a koji svoju primjenu nalazi u različitim područjima dodijeljenih ovlasti putem osnivačkih ugovora. Jednako tako, u vanjskim odnosima prva je dinamična struktura politike proširenja Europske unije, koja je u nizu ciklusa proširenja pokazala da je dominantan normativni akter koji od budućih članica očekuje značajnu prilagodbu, na koju su primorane zbog interesa članstva. Iako će, primjerice, socijalni konstruktivizam inzistirati i na drugim elementima koji pridonose integracijskim mehanizmima, poput identiteta, oblikovanja normi i pravila ili elemenata kulturnoga preklapanja (usp. Špehar i Jerbić, 2014; 2015), nosiva struktura europske političke integracije će i dalje ostati u krugu značajnoga pozitivnog učinka kojeg nacionalne ekonomije ostvaruju unutar europskog tržišta, iz kojega crpe svoj povećani međunarodni ugled.

Nijansirani pogled na europsku političku integraciju, kako tvrdi Laïdi, izmiče uobičajenoj predodžbi o razlikovanju meke, tvrde, ekonomske, kulturne ili vojne sile, te ističe da „ono što tvori razdjelnicu između tvrde i meke sile nije uporaba moći, nego prelazak s privlačnosti na prisilu“ (2014, str. 27), dok interpretira ovu integraciju pozivajući se na klasični tekst Iana Mannersa iz 2002 (Laïdi, 2014, str. 49):

Mannersova je teza dakle da se specifičnost Europske unije zasniva na želji za promicanjem postvestfalskih normi, odnosno, drugim riječima, za proširenjem mjernog polja i interpretacije uloge Europe izvan klasičnoga područja sredstava moći. Ono što Manners sugerira, i po čemu je inovativan, jest to da se uloga Europe u svijetu ne može shvatiti jednostavnom usporedbom s drugim državama. Zato što je postvestfalska, Europa se ne može uspoređivati s vestfalskim državama.

Status normativnog aktera ovisi u navedenoj interpretaciji o specifičnoj težini koju ima asimetrična struktura moći između država članica i nadnacionalnog političkog sustava u kojemu su mreže međuovisnosti i suradnje tako postavljene da stvaraju akefalan, višerazinski i specifičan politički poredak (usp. Špehar, 2014, str. 265), u kojemu postoji dovoljno prostora za afirmaciju posebnih nacionalnih interesa, kao i brojnih drugih interesa aktera koji u njemu sudjeluju. Ili, kako ističe Saurugger (2013, str. 243), normativna moć Europske unije usađena je u „povijesni kontekst, hibridni politički sustav i političko-pravnu konstrukciju koji doprinose tome da norme i univerzalna načela zauzimaju središnje mjesto u vanjskim odnosima EU-a“.

Prednosti europskog globalnog utjecaja

Pa ipak, Europska unija nema samo one prednosti globalnog utjecaja koji počivaju na snažnom tržištu, kao jednom od najbogatijih na svijetu. John McCormick (2013, str. 127) upućuje i na druge prednosti, kao što su primjerice vojni potencijali, budući da vojni proračuni država članica EU-a, iako smanjeni izlaskom Ujedinjenog Kraljevstva iz Europske unije, predstavljaju ukupno resurse koji su među najsnažnijima na globalnoj sceni. Unatoč tome što Europska unija nema vlastitu vojsku, te

samo manje zajedničke vojne snage, njezin zajednički sigurnosni pristup, uslijed sigurnosnih kriza, pokazao se vrlo značajnim.

Osim toga, snaga europskog gospodarstva i proizvodnje u Europskoj uniji još uvijek je na vrlo značajnim razinama, te predstavlja jedno od najvažnijih industrijskih prostora na svijetu. Nadalje, McCormick ističe da je „Europska unija najveći svjetski trgovinski blok, koji čini oko jedne petine svjetske trgovine u dobrima i komercijalnim uslugama“, te raspolaže vlastitom valutom koja je druga rezervna svjetska valuta (2013, str. 127). Osim toga, McCormick ističe i druge globalne prednosti Europske unije, poput najvećeg svjetskog izvora i cilja izravnih stranih ulaganja, najvećeg svjetskog tržišta za korporativna spajanja i pripajanja s novim multinacionalnim kompanijama, te najveći svjetski izvor službene razvojne pomoći, budući da se „na nju odnosi više od polovine sredstava koje su donatorske zemlje učinile dostupnima“ (2014, str. 127). Iako McCormick priznaje da je „najveći hendikep s kojim se EU suočava pri izgradnji jasne međunarodne prisutnosti ustrajanje u korištenju vojnih pojmova pri definiranju moći u svijetu“, ustrajava da je EU civilni akter koji se često zanemaruje „zbog jednostavne činjenice da nema vojsku kojom bi potkrijepila svoje tvrdnje da je veliki igrač, te zato što velik dio onoga što ostvaruje proizlazi iz međunarodnih konferencija koje rijetko kada dopijevaju na naslovnice“ (2014, str. 129). Ovaj sigurnosni izazov konsolidiranja vojnih snaga djelomično je nadomješten ulogom koju ima NATO u sigurnosnoj arhitekturi europskog kontinenta, ali i eksternim utjecajima poput sigurnosne krize na istoku Europe, u kojoj se Europska unija morala postaviti kao jedinstveni politički i sigurnosni akter u partnerstvu s ostalim državama članicama NATO-a.

No, unatoč pluralnosti stajališta oko vanjskopolitičkih pitanja, čak i u nekim europskim pitanjima visoke važnosti poput priznanja neovisnosti Kosova, Europska unija postigla je određeni napredak u globalnom utjecaju mimo samoga jedinstvenog tržišta: naročito u područjima složene i nijansirane diplomacije nakon prestanka ratnih sukoba i otvaranja pregovora o trgovinskim pitanjima i mirovnim pregovorima, te specifičnim alatima koje joj stoje na raspolaganju kada je riječ o upravljanju krizama mimo neposredne tvrde sile. Najbolji primjer u neuralgičnim odnosima između Srbije i Kosova je ustrajna i strpljiva europska politika pregovaranja u malim stvarima, koje mozaično tijekom godina i desetljeća mogu stvoriti veće povjerenje, postupno izgraditi demokratske institucije, povećati trgovinsku suradnju i pridonijeti stvaranju otvorenog društva. Ili, kako ističe McCormick, „europska susjedska politika daje susjednim državama povlašteni pristup ulaganjima Europske unije i jedinstvenom tržištu, što je uzvrat za razvoj demokracije, ljudskih prava, vladavinu prava, dobru upravu, reformu slobodnog tržišta i održivi razvoj“ (2013, str. 130).

Unatoč navedenom, sigurnosne krize globalnog utjecaja pokazuju slabe strane europskog posredovanja u sporovima, budući da je garancija vojne prisutnosti ili prijetnje vojnom silom krajnje utočište kada je riječ o sukobima najvećeg ranga. Upravo je ovaj europski pristup pridobivanja putem normi i tržišta bio česta meta kritika onih koji su u stajalištima Europe, ali nekih utjecajnih država članica poput Njemačke za vrijeme kancelarke Angele Merkel, vidjeli slabu stranu europskog utjecaja koja se neće moći održati ako dođe do sukoba većih razmjera. Međutim, ovaj akefalan politički sustav (usp. Magnette, 2013, str. 73-138), niti nema drugu mogućnost doli strpljive i dugotrajne pregovaračke aktivnosti, politike kompromisa, suradnje i postkonfliktnih politika. Osobito ovo vrijedi za Europsku uniju budući da njezino „političko odlučivanje i razina legitimiteta političkih institucija ostaje dijelom prikrivena i nejasna, te se u višerazinskim političkim sustavima, naročito onima hibridnoga i specifičnog dizajna (...) odvija mnogo paralelnih političkih procesa“ (Špehar, str. 2023: 445-446), pa se niti ne može očekivati izgradnja europske superdržave u klasičnim terminima konstitucionalnog dizajna institucija (usp. Špehar, 2014, str. 269).

Ključne društvene preferencije i globalizacija

Ono što je osnovna karakteristika europske strukture globalne moći jest specifičan oblik njezinih preferencija koje promiče na globalnom planu, dijelom zbog ograničenost vlastitih kapaciteta da utječe na druge procese, dijelom zbog toga što je riječ o društvenim preferencijama koje europski građani doživljavaju ključnima za budućnost. Osim uvjerenosti u socijalizacijsku snagu trgovine, kako ističe Laïdi, postoji svojevrsna „borba za očuvanje netržišnih vrijednosti“, budući da „globalizacija iznosi na vidjelo društvene preferencije, pri čemu dolazi do punog izražaja ono do čega je društvima stalo kada se suoče s dinamikom otvaranja“ (2014, str. 88). Načelo da tržište svojim otvaranjem i širenjem ne promiče samo tržišne uspjehe i dobrobiti, već potiče i druge netržišne vrijednosti nije dakako novina u području istraživanja političke ekonomije i razvoja političkih institucija.

Različite vrste primjera pokazuju da je utjecaj tržišnih sloboda na normativno uređenje drugih područja društvenog života i ostvarivanja sloboda i prava građana značajan, te da poštovanje moralnih, društvenih, kulturnih i vjerskih vrijednosti predstavlja značajan ishod ovoga procesa. Iako globalnom upravljanju nedostaje hijerarhizacija normi (usp. Laïdi, 2014, str. 102-107), svojevrsna skala društvenih preferencija Europe u globaliziranim odnosima može se iščitati iz njezinih ključnih političkih i ekonomskih aktivnosti na unutarnjem i vanjskom planu. Među osobito važne Laïdi svrstava pet netržišnih preferencija: „(1) obvezatno pridržavanje ekoloških propisa pri otvaranju tržišta, (2) zaziranje od preuzimanja rizika, (3) višestruka funkcionalnost poljoprivrede, (4) poštovanje temeljnih društvenih normi, i (5) poštovanje kulturne raznolikosti“ (2014, str. 89).

Specifičnosti europskog utjecaja na globalne procese, naročito u području normiranja odnosa između ključnih partnera i u multilateralnim sporazumima, očituje se u svojevrsnoj agendi koja je zasnovana na komunitarizaciji politikâ koje Europskoj uniji stoje na raspolaganju, te u skladu s njom može imati stanoviti globalni utjecaj. Razvojem pojedinih područja zajedničkih politika, kao što je zajednička poljoprivredna politika ili politika zaštite okoliša, Europska unija stekla je kapacitete da iz vlastitoga primjera utječe i na globalne odnose tržišnim mehanizmima i utjecajem koji opet proizlazi iz snage jedinstvenog tržišta. „Europska zaokupljenost okolišem“ (Laïdi, 2014, str. 90) nije, dakle, rezultat samo društvenih preferencija koje bi europski građani, za razliku od američkih ili britanskih, imali u pogledu politikâ zaštite okoliša, već i specifične konstelacije zajedničkih politikâ koje su asimetrično i polikefalno ustrojene u političkom sustavu Europske unije.

Europske društvene preferencije u globalizaciji zasnovane su na specifičnom političkom sustavu Europske unije, koji asimetrično i polikefalno regulira javne politike

Ovaj se odnos može uočiti i na dinamici političko-stranačkog djelovanja unutar država članica Europske unije, budući da snažna europska politika zaštite okoliša s bogatim budžetom pruža priliku brojnim političkim akterima da u navedenom području ostvare politički prepoznatljivi imidž, značajno bolji negoli u drugim područjima javnih politika. Dakako, nezanemariv je i specifičan europski osjećaj za pojedina pitanja iz domene javnih politika, koji proizlazi iz iskustva specifičnosti europskog načina života, u velikoj mjeri okrenutog pružanja usluga, ili neke vrste svjetskoga turističko-zdravstvenog kompleksa. Zbog toga je očigledno kada Laïdi tvrdi da je „okoliš najpodatnije područje za normativnu regulaciju jer neprestano zahtijeva određivanje pravila, plafona, kvota i tako redom“, te je riječ o području „u kojemu izgradnja Europe može dobiti na legitimnosti omogućujući uspostavljanje visokih standarda“ (2014, str. 92).

Jednak interes Europa pokazuje i u drugoj (ili prvoj po značaju) politici u području poljoprivrede, koja je komunitarno institucionalizirana stekla brojne i značajne zagovornike, te povezana s područjem zaštite okoliša ostvarila globalan utjecaj. Normiranje tržišnih mehanizama na području europskog jedinstvenog tržišta značajno je utjecalo na globalne proizvođače hrane koji svoju robu prodaju na europskom tržištu, te je u nekoj mjeri ova regulacija proizvela najznačajnije učinke u kontroli proizvodnje hrane, njezinoj standardizaciji i zaštiti potrošača. Ponekad hiperregulirana, proizvodnja hrane u Europskoj uniji zadobila je povjerenje europskih poljoprivrednika koji, naročito u krugu država članica koje su se priključile Europskoj uniji nakon 2004. godine, imaju značajne prednosti od europskog proračuna kojim se financira ova politika.

Zaključak

Europske društvene preferencije u globalizaciji zasnovane su na specifičnom političkom sustavu Europske unije, koji asimetrično i polikefalno regulira javne politike, te su osobito značajna ona područja u kojima postoji komunitarizacija, na temelju koje EU ostvaruje specifične prednosti i utjecaje na unutarnjem i vanjskom planu. Društvene preferencije poput poštovanja ekoloških propisa, svojevrsna zaokupljenost politikom zaštite okoliša, kao i zaštita poljoprivredne proizvodnje složenim mehanizmima regulacije i utjecajem koji ona ima na europske i izvaneuropske aktere, zasnovane su na institucionalnoj strukturi Europske unije, koja nije u mogućnosti utjecati na stvaranje složenijih sustava normi ili na koheziju sigurnosne politike, jer ostaju izvan njezina dometa. Iako Europska unija ostvaruje svoj globalni utjecaj na temelju snage jedinstvenog tržišta, on ostaje ograničenog dometa kada su u pitanju sigurnosne krize globalnog karaktera, te je oslonjena na druge mehanizme međunarodne sigurnosne suradnje. Pa ipak, Europska unija kao normativna sila ograničenog dometa, ostaje značajan međunarodni akter koji je u mirnodopskim uvjetima i uspostavi mehanizama suradnje u postkonfliktnim situacijama sposobna disciplinirati samovolju u međunarodnim odnosima.

Literatura

- Dehousse, R. (2009). La méthode communautaire. U: R. Dehousse (ur.), *Politiques européennes* (str. 13-30). Pariz: Presses de Sciences Po.
- Duchêne, F. (1973). The European Community and the Uncertainties of Interdependence. U: M. Kohnstamm i W. Hager (ur.), *A National Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community* (str. 1-21). London: Macmillan.
- Grubiša, D. (2023). *Povijest europskog ujedinjenja. Od mita o Europi do hrvatskog članstva u Europskoj uniji*. Zagreb: Srednja Europa.
- Jacquot, S. i Woll, C. (2004). Usages et travail politiques: une sociologie compréhensive de l'intégration européenne. U: Jacquot, S. i C. Woll (ur.), *Les Usages de l'Europe. Acteurs et transformations européennes* (str. 1-27). Pariz: L'Harmattan.
- Jacquot, S. i Woll, C. (2010). Using Europe: Strategic action in multi-level politics. *Comparative European Politics*, 8(1), 110–126.
- Laïdi, Z. (2001). Mondialisation et démocratie. *Politique étrangère*, 66(3), 603-618.

Špehar, EU kao normativna sila

- Laïdi, Z. (2008). *EU Foreign Policy in a Globalized World. Normative Power and Social Preferences*. London i New York: Routledge.
- Laïdi, Z. (2009). L'Europe, puissance normative internationale. U: R. Dehousse (ur.), *Politiques européennes* (str. 227-242). Pariz: Presses de Sciences Po.
- Laïdi, Z. (2014). *Norma a ne snaga. Zagonetka Europe kao sile*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Magnette, P. (2013). *Politički sustav Europske unije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Manners, I. (2002). Normative Power of Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Manners, I. (2008). The Normative Ethics of the European Union. *International Affairs*, 81(1), 45-60.
- Manners, I. (2009). Normative Power of Europe: A Transdisciplinary Approach to European Studies. U: C. Rumford (ur.), *The Sage Handbook of European Studies* (str. 561-586). London: Sage.
- McCormick, J. (2015). *Zašto je Europa važna. Argumenti za Europsku uniju*. Zagreb: Mate.
- Petiteville, F. (2001). La coopération économique de l'Union européenne entre globalisation et politisation. *Revue française de science politique*, 51(3), 431-458.
- Petiteville, F. (2002). L'Union européenne, acteur international «global»: Un agenda de recherche. *Revue internationale et stratégique*, 47(3), 145-157.
- Petiteville, F. (2003). Exporting 'values'? EU external co-operation as a 'soft diplomacy'. U: M. Knodt i S. Princen (ur.), *Understanding the European Union's External Relations* (str. 125-139). London i New York: Routledge.
- Petiteville, F. (2006). *La politique internationale de l'Union européenne*. Pariz: Presses de Sciences Po.
- Saurugger, S. (2013). *Teorije i koncepti europske integracije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Špehar, H. (2011). Teorijski pristup historijskog institucionalizma u istraživanju procesa europske integracije. *Međunarodne studije*, 11(3): 77-107.
- Špehar, H. (2014). Demokracija u Europskoj uniji: politička legitimnost između nacionalne države i nadnacionalnoga političkog poretka. U: T. Kursar i A. Matan (ur.), *Demokracija u 21. stoljeću?* (str. 264-277). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Špehar, H. i Jerbić, V. (2015). Speech Act Theory and European Integration: The Case of the Eastern Enlargement. *Europske studije*, 1(1), 33-58.
- Špehar, H. i Jerbić, V. (2016). Europe as an "Empty Signifier": A Radical Constructivist Perspective. U: V. Jerbić, A. Milardović, i H. Špehar (ur.), *Globalization of Culture. European and Global Networks* (str. 22-43). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Špehar, H. (2023). Europska politička integracija i promicanje mira: prednosti i nedostaci mirotvornog djelovanja Europske unije. *Nova prisutnost*, 21(2), 433-449.
- Woll, C. (2009). La politique de concurrence. U: R. Dehousse (ur.), *Politiques européennes* (str. 173-188). Pariz: Presses de Sciences Po.